

PHARMAKON

FELSEFE DERGİSİ

Felsefi Düşünce Nedir?

Descartes'in Tanrı Kanıtlanması

Sanat Toplum için midir?

Vicdan Prangamız

**“AZ SONRA DEĞİŞEBİLİRİM...
YALNIZCA HALİM DEĞİL AMACIM DA DEĞİŞEBİLİR.”**

Montaigne

ISSN:2459-0002

Sayı - 1 Yıl - 2016

İÇİNDEKİLER

<i>Editör Yazısı</i>	1
<i>Felsefi Düşünce Nedir?</i>	
<i>Felsefeye Neden İhtiyacımız Var ?</i>	2
<i>Sanat Toplum İçin midir ?</i>	6
<i>Düşünmeyi Öğrenmek ?</i>	10
<i>Din Felsefesi</i>	12
<i>Descartes ve Tanrı'nın Varlığının İspatı</i>	19
<i>Bir Kitap Üzerine</i>	
<i>(Arthur Schopenhauer Aşkın Metafiziği)</i>	23
<i>İçimizden Bir Ses (Vicdan Prangalarımız)</i>	26
<i>Karikatürler</i>	29
<i>Bulmaca</i>	30
<i>Erciyes Üniversitesi Felsefe Kulübü</i>	32

YAYIN SAHİBİ
İbrahim OKTAY

EDİTÖR ve YAZI İŞLER MÜDÜRÜ
İbrahim OKTAY

GRAFİK TASARIM
Emre AĞIRBAŞ

KATKIDA BULUNANLAR

Yrd. Doç Dr. Evren Erman RUTLİ

Yrd. Doç. Dr. Habib HAMURCU

Arş. Gör: Abdullah AKGÜL

Tekin Onay KOÇAK

Eda SELVİ

Enise BABACAN

Oğuzhan TÜRKMEN

Furkan KARAKUŞ

Ahmet KÖROĞLU

Erciyes Üniversitesi Felsefe Kulübü

BASIM MERKEZİ

KARAKUŞ
OFSET ve MATBAA
karakusofset@hotmail.com
www.karakusofset.com
0 (352) 332 08 32

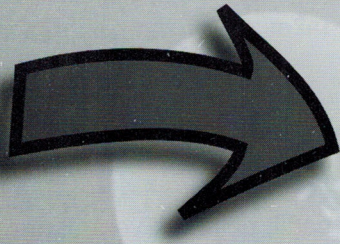
SOSYAL MEDYA - İLETİŞİM

PHARMAKON DERGİSİ

Pharmakonfelsefe@gmail.com

DİN FELSEFESİ

İnsanî varoluşun en temel soruları üzerinde insanlara çözüm önerileri sunmasıyla *din*, tarih boyunca insanoğlunun en yoğun şekilde ilgilendiği olgulardan biri olmuştur. Her ne kadar sekülerist bir bakış açısıyla, dine artık ihtiyaç duyulmadığı telkin edilmeye devam etse de insanların çoğu hala “Tanrı var mıdır?”, “Tanrı acı çekmeye neden izin vermektedir?” “Ölümlle insana ne olacaktır?” vs. gibi sorularla hayati bir şekilde ilgilidir. Buradan hareketle, din felsefesinin en temelde, bu tür sorular üzerinde derin ve sıkı düşünme çabası olduğunu ya da *din felsefesi* tamlamasından yola çıkarak, “*dinin felsefi açıdan ele alınması*” diğer bir ifadeyle “*din hakkında bir düşünme ve tartışma*” olduğunu söyleyebiliriz.¹

Din felsefesinin ne olduğunu daha iyi anlayabilmek için, onunla karıştırılabilecek bazı terimlerle arasındaki farkı ortaya koymak suretiyle konuya biraz açıklık getirelim. Şöyle ki din felsefesi, “teoloji”, “dinî felsefe” ve “felsefe dini” değildir.

Din felsefesi, “teoloji” değildir. Felsefenin bir disiplini olarak din felsefesini, belli bir dinin inançlarını savunmayı hedefleyen teolojiden ayırmak gerekir. Din felsefesini, belli bir dinî bakış açısından yapmak gerekmediği için onu inanan birisi kadar ateist ya da agnostik birisi de yapabilir. Bir teolog dinî inançları sorgulamak/eleştirmek için yola koyulmazken bir din felsefecisi tam da bu işi yapar. Teoloji dinin içinden gerçekleşen bir aktivitedir. Bu nedenle teolog, dinî geleneğin bir üyesi ve temsilcisi olarak dinî inançlara içeriden bakar. Din felsefecisinin ilgisi ise dinî inancın makullüğü ve doğruluğu üzerinde yoğunlaşır ve o, dinî inançlar ve sorunlar üzerinde eleştirel düşünür. Burada din felsefesi daha tarafsız bir duruşu amaçlıyor gözükse de dinî konularda böyle bir tarafsızlığın imkânı ayrı bir tartışma konusudur. Burada iman-akıl ilişkisi problemi gündeme gelir ve kişinin iman ve akla yüklediği anlam, felsefe ve din ilişkisine yükleyeceği anlamı büyük ölçüde etkiler.²

Din felsefesi, “dinî felsefe” değildir. Bugün “doğal teoloji” olarak bilinen, dinî inançları akılla savunmak ve böylece vahyin iddialarına zemin hazırlamak anlamında “dinî felsefe” yaklaşımı, geçmişte din felsefesi olarak anlaşılmıştır. Bugünkü anlamıyla din felsefesi, belli birtakım dinî inançların salt akılla temellendirilebileceğini göstermeyi amaçlayan doğal

¹ Stephen Evans, *Din Felsefesi* (çev. Ferhat Akdemir), Elis Yayınları, Ankara 2010, s. 15.

² Stephen Evans, *Din Felsefesi*, s. 20.

teolojii içerdiği gibi, bu iddiaları çürütmeyi amaçlayan ateist ya da agnostik yaklaşımları da kapsamaktadır. Yani din felsefesi, din üzerine olmakla birlikte, dinî nitelikte bir düşünme değildir. Dindar olan-olmayan herkesin gerçekleştirebileceği bir düşünme etkinliğidir.³

Din felsefesi, “felsefe dini” de değildir. Din felsefesini belli bir *din* ile sınırlandırmak doğru olmadığı gibi, onu belli bir *felsefe* ile sınırlandırmak da doğru olmaz. Burada din felsefesini, felsefenin diniyle karıştırmamak gerekir. Yani din felsefesi kendini, felsefenin kendi içindeki dinî unsurlarla sınırlandırmaz.⁴

Bu farklılıkları ortaya koyduktan sonra bile din felsefesinin doğrudan ne ifade ettiğine ilişkin bir tanım getirmek, konularına referansla onu tanımlamaktan çok daha zor görünmektedir. Din felsefesine ilişkin söylenebilecek en yalın ve kapsayıcı tanımın, “*din hakkında felsefe yapmak*” olduğu söylenebilir. İlk bakışta aydınlatıcı görünen bu tanımın anlaşılmasının da *din* ve *felsefe* hakkındaki görüşlere bağlı kalacağı açıktır.⁵

Dinin ve felsefenin ne olduğu, yanıtlanması oldukça zor sorulardır. Böylesine karmaşık insanî aktiviteler çok farklı şekillerde tanımlanabilir. Bu tanımlardan yola çıkarak *din* ve *felsefesinin* birbirlerinin rakibi oldukları, birbirlerinin tamamlayıcısı oldukları ya da aynı hakikatin iki farklı veçhesi oldukları şeklinde çok farklı sonuçlara ulaşılabılır.

Dinin ve felsefenin ne olduğuna ilişkin sorulara doyurucu cevaplar bulamadıkça, bir ilişkinin hikâyesi demek olan “*din felsefesi*” hakkında çoğunluğun kabul edeceği tarif ve tasvirler öne sürmek elbette kolay olmayacaktır. Her filozof din konusunu kendi felsefi anlayışı içinde ele alır. Sözelimi, idealist felsefe geleneğine bağlı bir filozof, dine felsefi bir temel bulmaya çalışırken; analitik felsefe geleneğine bağlı bir filozof, dinî bir felsefe geliştirmek yerine dinin temel iddialarını dil ve mantık açısından tahlil ve tenkit etmekle meşgul olacaktır. Aynı şekilde dinin ne olduğunu açık-seçik dile getirmek konusunda da benzer güçlükler karşımıza çıkar. Birçok din vardır ve çeşitli dinlere mensup insanların benimseyecekleri bir tarif mümkün değildir. Sözelimi, din kelimesi bir Budist ile bir Yahudi'nin zihninde aynı çağrışıma

³ Stephen Evans, *Din Felsefesi*, s. 20; Sait Reçber, “Din Felsefesi Üzerine”, *Felsefe Dünyası*, 2012/1, sayı 55, s. 39.

⁴ Sait Reçber, “Din Felsefesi Üzerine”, s. 40.

⁵ Sait Reçber, “Din Felsefesi Üzerine”, s. 39-40.

yapmaz. Bir Hıristiyan için İsa'nın getirdikleri, hayatın küçük bir bölümüyken bir Müslüman için İslam'ın öğretileri, hiçbir yanını dışarıda tutmamak kaydıyla, hayatı kuşatmaktadır.⁶

Din felsefesi şeklindeki bir tamlamada, *din* kavramına yüklenecek anlam, felsefi düşüncenin yapısı, yöntemi ve beklentileri açısından ikincil sayılabilecek bir öneme sahip gözükmektedir. Şöyle ki din felsefesi, nihai anlamda felsefî bir faaliyettir. Dolayısıyla kişinin hususi olarak din felsefesine bakışı, tamamen onun genel olarak felsefî işten ne anladığına bağlı olacaktır.⁷

Geleneksel felsefede, *felsefe* dinin hizmetinde kullanılabilen bir araç olarak algılanırken, felsefenin din alanında işe yarar bir faaliyet gösteremeyeceğine ilişkin bazı görüşler de öne sürülmüştür. Sözelimi, Materyalist, fenomenalist ve büyük çapta pozitivist felsefe anlayışları din felsefesine karşıdırlar. Ne tecrübe kavramını dış dünya hakkındaki bilgimizle sınırlayan, ne anlamlı olmayı ilmî veya mantıkî doğrulama ile özdeş sayan bir filozofun, ne de dinî hayatta aklın rolü olmadığını öne süren bir fideist veya irrasyonalistin din felsefesine sempati ile bakması beklenebilir. Ne var ki, her türlü karşı çıkışa rağmen, dinin felsefî açıdan tetkik ve tahlili daima var olagelmıştır. Olumsuz görüş ve tutumların ömrü, din felsefesinin imkânına inanan görüşlere nazaran daima çok kısa olmuştur. Bunun yanında dini savunmak amacıyla felsefe yapma faaliyetinin karşısına çıkanlar da yok değildir. Onların durumunu anlamak ise daha zor görünmektedir. Sözelimi, İslam dini, akli zemine oturduğunu, yani hükümlerinin makul olduğunu bizzat kendisi öne sürmektedir.⁸

Özetle söylemek gerekirse, din hakkında felsefe yapmak, "*dinin temel iddiaları hakkında rasyonel, objektif, kapsamlı ve tutarlı bir tarzda düşünmek ve konuşmak*"tır. Bir din felsefecisi, dinin temel iddialarına *rasyonel* açıdan yaklaşır ve akıl gücünün imkânlarını kullanmak suretiyle, bu iddiaların temellendirilmesi çabasında gidebileceği yere kadar gider. Çalışmalarını yaparken *objektif* olmaya çalışır, dinin lehinde veya aleyhinde bir tutum içerisinde olmaya peşinen karar vermeden araştırma ve incelemeye koyulur. Ele aldığı konulara *kapsamlı* yaklaşır, ilgili konuya ne kadar açıdan bakmak mümkünse hepsini dikkate alır. Öne sürülen iddialar hakkında *tutarlılığı* gözetir, ilk bakışta kolayca fark edilmeyen

⁶ Mehmet Aydın, s. 2-5.

⁷ Sait Reçber, "Din Felsefesi", *Din Felsefesi El Kitabı*, (ed. Recep Kılıç, Sait Reçber), Grafiker Yayınları, Ankara 2014, s. 19-20.

⁸ Mehmet Aydın, *Din Felsefesi*, s. 2, 10-11.

tutarsızlıklar karşısında da son derece duyarlıdır.⁹ Din felsefesini bu şekilde tanımladıktan sonra şimdi de din felsefesinin bir bilim dalı olarak ortaya çıkış sürecine değinelim.

18. yüzyıl aydınlanma döneminden itibaren düşüncenin en önemli gündemi temel dini inançların doğruluklarının sadece akıl yoluyla ortaya konulup konulamayacağı olmuştur. Batı düşüncesinin modern zamanlardaki köklü dönüşümü ve buna bağlı olarak dine/dini kurumlara yönelik eleştirel yaklaşımlar günümüz din felsefesinin ortaya çıkışında ve biçimlenmesinde oldukça etkili olmuştur. Diğer bir ifadeyle din felsefesi, *dini bir problem* olarak algılayan Aydınlanma düşüncesinin yarattığı bir kültürde doğmuştur.¹⁰

Dinin toptan ya da tek tek doğruluk iddiaları itibariyle dışarıdan bir bakış açısıyla felsefi irdelemenin/eleştirinin konusu edilmesi, daha önceki dönemlerde de zaman zaman ifadesini bulmakla birlikte, daha çok Batı düşüncesinin modern dönemlerinde belirgin bir şekilde karşımıza çıkan bir olgu olmuştur.¹¹ *Din felsefesi* teriminin kavramsal çözümlemesinden de anlaşılacağı üzere böyle bir disiplinin varlığı, “din” ve “felsefe” gibi birbirinden bağımsız iki disiplinin varlığını öngördüğü söylenebilir. Bu isimde bir disiplinin doğuşunda ve gelişiminde özellikle Batı düşüncesinde felsefe ile dinin birbirinden bağımsız alanlar olarak görülmesi etkili olmuştur. Din felsefesinin din ile felsefenin birbirinden ayrılmadığı Doğu kültüründe değil de birbirlerinden ayrı olduğu Batı kültüründe ortaya çıkmış olması bu bağlamda dikkate değerdir.¹²

Tarihsel açıdan bakıldığında günümüz (Batı) din felsefesinin oluşumunda iki ana damarın etkili olduğu görülmektedir: Ortaçağ felsefi-teolojik geleneği ile Aydınlanma düşüncesiyle başlayan sürecin bıraktığı miras. Din ve felsefenin doğruluk iddialarının birbirleriyle uzlaştırılabileceğini göstermeye çalışan Ortaçağdaki din-felsefe ilişkisinin modern dönemlerde ve özellikle de Aydınlanma dönemiyle birlikte ciddi bir kırılmaya uğradığı bilinmektedir. Modern felsefenin insanı merkeze koyması ve insanın epistemik yetilerini bir bakıma bütün doğruluk iddialarının nihai kriteri haline getirmesi Ortaçağda egemen olan Tanrı-vahiy merkezli din-felsefe ilişkisini derinden sarsmıştır. Bu süreçte ortaya çıkan

⁹ Mehmet Aydın, *Din Felsefesi*, s. 3-4.

¹⁰ Adnan Aslan, *Din Felsefesine Giriş*, Ufuk Yayınları, İstanbul 2015, s. 13-21. Sait Reçber, “Din Felsefesi”, s. 14; Modern Din Felsefesindeki dine karşı indirgemeci yaklaşım hakkında bir değerlendirme için bk. Ramazan Ertürk, *Varoluşsal Din Felsefesi*, Yarı Yayınları, İstanbul 2012, s. 60-73.

¹¹ Sait Reçber, “Din Felsefesi”, s. 13.

¹² Sait Reçber, “Din Felsefesi”, s. 19.

agnostik, deist ve ateist yaklaşımların ve birbirleri arasındaki entelektüel mücadele günümüz din felsefesi üzerinde ciddi bir etki yaratmıştır.¹³ Aydınlanma düşüncesiyle başlayan süreç sekülerleşmeyi doğurmuş ve tarihi eskilere dayanan “din ve felsefe ilişkisi”nden farklı olarak “din felsefesi” disiplini, Batı’da düşüncenin bir bakıma sekülerleşmesiyle ortaya çıkmıştır.¹⁴

Bir deyim ve bir bilim dalı olarak *din felsefesi* söz konusu olduğunda, akla ilk gelecek kişi Alman filozof *Georg Wilhelm Friedrich Hegel* (1770-1831)’dir. O, ilk defa hem din felsefesi deyimini kullanmış, hem de bunu bir disiplin haline getirmeye çalışmıştır. Kendisinin, 1821-1831 yılları arasında Berlin’de vermiş olduğu derslerle ve bu derslerin kendisinin ölümünden sonra, 1832 yılında “*Din Felsefesi Üzerine Dersler*” (Vorlesungen über die Philosophie der Religion) adıyla basılan eserle birlikte *din felsefesi* terimi filozoflar arasında sık kullanılır olmuştur. Hegel’in etkisiyle *din felsefesi*, 19. yüzyılın sonlarına doğru felsefi bir disiplin olarak kabul edilmiş ve bağımsız bir bilim dalı haline gelmiştir.¹⁵

Dinin de felsefî incelemenin bir konusu yapılması gerektiğini savunan Hegel’e göre hem dinin hem de felsefenin nihai konusu ezeli hakikat olup, bu hakikat ya da gerçeklik ise Tanrı’dan başka bir şey değildir. Öyle ki felsefe yoluyla sağlanan bilgi, duyu tecrübesiyle erişim sağladığımız dış dünyanın bilgisi değil, ezeli olanın, Tanrı ve O’nun tabiatından zuhur eden bilgisidir. Bu nedenle felsefe dünyaya ilişkin değil, dünyaya ilişkin olmayan bir hikmettir. Nihai konusu itibarıyla aynı gerçekliğe referansta bulunan din ve felsefenin gelişimleri de bu nedenle paraleldir. O şöyle der: “*Felsefe dini açılmak üzere sadece kendini açılmak üzere de dini açılmak üzere.*” *Din felsefesinden* tarihsel olarak ilk bahseden Hegel olmakla birlikte, bu disiplinin gelişiminde ve şekillenmesinde Hegel’ci bu bakış açısının yeterince etkili olduğu söylenemez.¹⁶

Din felsefesi adıyla bir bilim dalı her ne kadar Hegel’in düşünceleriyle başlamış kabul edilse de, 20. yüzyıl boyunca İngilizce konuşan filozoflar arasında o, *analitik* hareketten önemli ölçüde etkilenen bir dönüşüm yaşamıştır. Günümüz Batı felsefesinde, Anglosakson coğrafyadaki analitik felsefe ve Kıta Avrupa’sındaki varoluşçu-yorumcu felsefe şeklindeki kırılmanın, din felsefesi yapma anlayışları üzerindeki etkisini burada vurgulamak gerekir. Batı

¹³ Sait Reçber, “Din Felsefesi Üzerine”, s. 44-45.

¹⁴ Sait Reçber, “Din Felsefesi Üzerine”, s. 46.

¹⁵ Mehmet Bayraktar, *Din Felsefesine Giriş*, Fecr Yayınevi, Ankara 1997, s. 13.

¹⁶ Sait Reçber, “Din Felsefesi”, s. 13.

felsefesindeki bu tür farklı yaklaşımların Batılı olmayan kültürlerde yapılan din felsefesi anlayışları üzerinde etkili oldukları bir gerçektir. Bunun sebebi olarak, Batı kültürünün etkinliği ve din felsefesinin bir disiplin olarak orada doğuşu sayılabilir.¹⁷

Türkiye’de din felsefesi bilim dalının doğuşu ve gelişimine değinecek olursak şunları söyleyebiliriz. *Din felsefesi* deyiminden ve adından söz edilmesi II. Meşrutiyet dönemine kadar geriye götürülebilir. Söz gelimi, *Memduh Süleyman* 1326/1908 yılında *Felsefe-i Edyan* (dinler felsefesi) başlıklı bir makale kaleme almıştır. *Din Felsefesi*, 1910 yılından sonra Osmanlı düşünür ve yazarlarının ilgi alanına girmeye başlar ve bu adla bazı makaleler yayınlanır. 1926 yılında *Ulum-u Şer’iye*’nin, *İlahiyat Fakültesine* dönüştürülmesinden, 1933 yılında kapatılmasına kadar geçen dönemde *İlahiyat Fakültesinde* “*Din Felsefesi*” ders olarak okutulmuştur. Bu derse giren *Mustafa Şekip Tunç*, ders notlarına ilaveten hazırladığı bazı yazılarını “*Din Felsefesi*” adıyla yayınlamak istemiş fakat ömrü kâfi gelmemiştir. Vefatından sonra eşi bu yazıları 1959 yılında “*Bir Din Felsefesine Doğru*” adıyla yayınlamıştır. 1933’ten itibaren ders olarak okutulmasına ara verilen *din felsefesi*, 1975-1976 öğretim yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde tekrar okutulmaya başlamıştır. Dersin hocası Mehmet S. Aydın tarafından “*Din Felsefesi*” adında bir kitap yayınlanmış ve o, bu isimle yayınlanan ikinci Türkçe kitap olmuştur.¹⁸

Türkiye’deki din felsefesi çalışmaları ortaya çıkışı itibariyle Anglosakson felsefenin etkisi altında şekillendiği söylenebilir. Bununla birlikte son yıllarda kıta Avrupa’sı felsefesine dönük her geçen gün artan bir ilginin var olduğunu gözlenmektedir. Söz gelimi, Ramazan Ertürk’ün “*Varoluşsal Din Felsefesine Giriş*” (2012); Latif Tokat’ın “*Varoluşçu Teoloji*” (2013); Aliye Çınar’ın “*Varoluşçu Teolojide İnsan ve Anlam*” (2015); Adnan Aslan’ın “*Din Felsefesine Giriş*” (2015); Recep Alpyağılı’nın “*Kıta Avrupası Din Felsefesi ve Mistik Gelenekler*” (2016) adlı eserleri, yeni ve özgün bir din felsefesi ortaya koymak amacına matuf, bu bakış açısıyla yazılmış eserlerden başlıcalarıdır.

Din felsefesinin temel kavramları ve temel problemlerine de kısaca değinerek yazımızı tamamlayalım. Temel kavramları, temel problemlerin belirleyeceği açık olmakla birlikte; *Tanrı, peygamber, vahiy, mucize, iman, ibadet, kutsal vs.*’nin *din felsefesinin* kullandığı temel

¹⁷ Sait Reçber, “Din Felsefesi Üzerine”, s. 41.

¹⁸ Mehmet Bayraktar, *Din Felsefesine Giriş*, s. 17-20.

kavramlardan birkaçı olduğunu söyleyebiliriz. Din felsefesinin tarifinde de değindiğimiz güçlükler, onun problemlerinin tespitinde de ortaya çıkmaktadır. Rasyonalist, ampirist, idealist ve realist bakış açısıyla farklı problemler ortaya konulabilir fakat genellikle ele alınan ana problemler: Tanrı'nın varlığı, evrenin yaratılışı, insanın evrendeki yeri, vahyin imkanı, ruhun ölümsüzlüğü, Tanrı'yı bilmenin imkanı, vahiy ve dini tecrübenin epistemik değeri, vs. şeklinde sıralanabilir.

Sonuç olarak *din felsefesi* tabiri her ne kadar son üç yüz yılın ürünü olsa da, dinin felsefi açıdan ele alınması anlamında din felsefesi, felsefe tarihi kadar eskidir. Bununla birlikte, insanlık var olduğundan beri din var olmuş ve din var olduğundan beri de din üzerine düşünme/tartışma da var olagelmiştir. İnsanlık var olduğu sürece de bu hep böyle devam edecek gözükmektedir...

Arş.Gör. Abdullah AĞÜL/Erciyes Üniversitesi / İlahiyat Fakültesi